

Alkol ve Madde Bağımlılığı Olan Bireylerin Dürtüsellik, Saldırganlık ve Depresyon Düzeyleri: Karşılaştırmalı Kesitsel Araştırma

Impulsivity, Aggression and Depression Levels of Individuals with Alcohol and Substance Dependence: A Comparative Cross-Sectional Study

¹ Kübra KILIÇ^a, ² Hasan UZUN^b

^aElazığ Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hastanesi, Elazığ, Türkiye

^bFırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Sosyolojisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Elazığ, Türkiye

Bu çalışma, Kübra KILIÇ'ın "Tez Adı" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir (Şehir: Üniversite Adı;Yıl).

ÖZET Amaç: Bu araştırmanın ilk amacını Alkol ve Madde Bağımlılığı Araştırma, Tedavi ve Eğitim Merkezi (AMATEM)'de tedavi gören alkol-madde bağımlısı bireylerin dürtüsellik, saldırganlık ve depresyon düzeylerini incelemektir. İkinci amaç alkol-madde bağımlılığı olan ve olmayan gruplar arasındaki farklılığı hedef parametreler üzerinden belirlemektir. **Gereç ve Yöntemler:** Alkol-madde bağımlılarında Samba tedavi programının etkileri yarı deneysel modellerden olan ön test son test deseni; alkol-madde bağımlılığı (deney grubu) olan ve olmayan (kontrol grubu) katılımcıların arasında farklılığı belirlemek için nedensel karşılaştırma deseni araştırmanın yöntemini oluşturmuştur. Araştırma örneklemini Elazığ ilinde bulunan bir devlet hastanesinin AMATEM servisinde yatış alan seçkisiz yöntemle belirlenen 294 alkol-madde bağımlısı ve alkol-madde bağımlılığı olmayıp seçkisiz yöntemle belirlenen 236 bireyden oluşmaktadır. Araştırmada veriler deney grubu için Sigara, Alkol, Madde Bağımlılığı Tedavi Programı tedavi uygulamasının öncesinde ve sonrasında olmak üzere 2 farklı zamanda; kontrol grubu için ise sadece son test değerlendirmesi yapılacak şekilde yüz yüze ve araştırmacı tarafından toplanmıştır. Araştırmanın ölçüm araçları olarak "Kişisel Bilgi Formu", "Barrat Dürtüsellik Ölçeği", "Buss-Pery Saldırganlık Ölçeği", "Zung Depresyon Ölçeği" kullanılmıştır. İstatistiksel analiz olarak deney grubu verilerini değerlendirmek için Eşleştirilmiş Örneklem t-testi, gruplar arası farklılığı değerlendirmek için ise Bağımsız Örneklem t-testi kullanılmıştır. **Bulgular:** Araştırmada gruplar arası dürtüsellik ve depresyon parametrelerinde anlamlı farklılık tespit edilirken, saldırganlık değerlerinde anlamlı bir farklılık oluşmamıştır. Ayrıca deney grubunda tedavi programının ardından dürtüsellik, saldırganlık ve depresyon düzeylerinde anlamlı farklılık oluşmamıştır. **Sonuç:** Alkol-madde bağımlılığının dürtüsellik ve depresyon seviyelerini olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Ayrıca bağımlı bireylerin aldıkları tedavi eğitimi sonunda dürtüsellik, saldırganlık ve depresyon seviyelerinde anlamlı değişimler oluşmamıştır.

ABSTRACT Objective: The first aim of this study was to examine the impulsivity, aggression and depression levels of alcohol-substance dependent individuals treated in (AMATEM). The second aim was to determine the differences between the groups with and without alcohol-substance dependence on the target parameters. **Material and Methods:** The effects of the Samba treatment program on alcohol-substance addicts in the pre-test post-test design, which is one of the quasi-experimental models; causal comparison design to determine the difference between participants with and without alcohol-substance addiction (experimental group) (control group) constituted the method of the research. The research sample consisted of 294 alcohol-substance addicts and 236 individuals with alcohol-substance addiction who were hospitalized in the AMATEM service of a state hospital in the province of Elazığ. The data were collected face-to-face and by the researcher at 2 different times, before and after the Tobacco, Alcohol, and Drug Addiction Treatment Program treatment application for the experimental group and only the post-test evaluation for the control group. "Personal Information Form", "Barrat Impulsivity Scale", "Buss Pery Aggression Scale", "Zung Self-Rating Depression Scale" were used as measurement tools of the study. As statistical analysis, Paired Sample t-test was used to evaluate the experimental group data and Independent Sample t-test was used to evaluate the difference between the groups. **Results:** In the study, while there was a significant difference between the groups in impulsivity and depression parameters, there was no significant difference in aggression values. In addition, there was no significant difference in impulsivity, aggression and depression levels in the experimental group after the treatment program. **Conclusion:** It is understood that alcohol-substance addiction negatively affects impulsivity and depression levels. In addition, there were no significant changes in impulsivity, aggression and depression levels of addicted individuals at the end of the treatment program.

Anahtar Kelimeler: Alkol madde bağımlılığı; dürtüsellik; saldırganlık; depresyon

Keywords: Alcohol substance abuse; impulsivity; aggression; depression

Correspondence: Kübra KILIÇ

Elazığ Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hastanesi, Elazığ, Türkiye

E-mail: hacettepe_kbr@hotmail.com

Peer review under responsibility of Türkiye Klinikleri Journal of Health Sciences.

Received: 04 Nov 2024

Received in revised form: 11 Jan 2025

Accepted: 30 Jan 2025

Available online: 03 Apr 2025

2536-4391 / Copyright © 2025 by Türkiye Klinikleri. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Alkol ve madde bağımlılığı, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de artan prevalansıya birlikte toplum sağlığını tehdit eden ve bu bağlamda dikkat edilmesi gereken halk sağlığı sorunlarından biridir.¹ Bireyleri kompleks bir şekilde etkileyen madde ve sigara bağımlılığı iş, eğitim, aile gibi psikososyal açılardan bireyi yıpratmakla kalmayıp ülkelerin güvenlik ve ekonomik bütünlüğünde de olumsuz izler bırakabilmektedir.^{2,3} Bu durum ise araştırmacıların dikkatini çekip konuyu farklı noktalardan inceleme girişimine sevk etmektedir. Alkol ve madde bağımlılığı, özel bir müdahale programı ve rehabilitasyon süreci içerisinde ele alınmaktadır. Bağımlılık kliniklerinde bireylere uygulanan Sigara, Alkol, Madde Bağımlılığı Tedavi Programı (SAMBA) öfke ve stresle başa çıkma, alkol ve madde konusunda bilgilendirici eğitim, değişim motivasyonu sağlayarak yinelemenin önüne geçme şeklinde en az 2 oturum olacak şekilde uygulanan psikoeğitimidir.⁴ SAMBA alkol-madde bağımlılarında uygulanan rutin bir tedavi programı olmakla birlikte bağımlılık sağaltımında etkin bulunduğu ileri sürülmektedir.⁵

Dürtüsellik çoğu ruhsal rahatsızlığın arka planında yer almaktadır. Genellikle olgunlaşmamış, riskli ve iyi değerlendirilmemiş davranışlar bütünü şeklinde ele alınmaktadır. Bu davranışlara sabırsızlık, dikkatsizlik, risk ve heyecan arayışı örnek olarak verilebilirken, duygu durum bozukluğu ve madde bağımlılığı gibi psikiyatrik rahatsızlıkların çekirdek belirtisi şeklinde de değerlendirilmektedir.⁶ Dürtüsellik ve madde bağımlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir. Madde kullanım bozukluğu tanısı alan hastaların, normal nüfusa oranla, negatif aciliyet, önleme eksikliği ve azim eksikliği gibi dürtüsel davranışları daha yüksek seviyede sergiledikleri tespit edilmiştir.⁷

Saldırganlık literatürde farklı tanımlarla ele alınmaktadır. Doğrudan veya dolaylı nedenlere bağlı olarak maddi zarar ve kişisel acı oluşturan davranışlar bütünü şeklinde değerlendirilebileceği gibi zarar vermeye yönelik yapılan davranışlar bütünü olarak da tanımlanabilmektedir. Ancak söz konusu insan saldırganlığı ise tam anlamıyla bir tanım yapmak zorlaşmaktadır.⁸ Özellikle madde bağımlılarıyla ilişkilendirildiğinde kontrolsüz ve saldırgan bir tavır benimseyen kişi, kendisine veya çevresine zarar ve-

rici davranışlarda bulunabilmektedir.⁹ Literatürde kullanılan maddenin türüne göre değişkenlik göstermekle birlikte, bağımlı bireylerin bağımlılığı olmayan bireylerle karşılaştırıldığında daha yüksek saldırganlık skoruna sahip oldukları ifade edilmiştir.¹⁰

Depresyon sözcüğü; çökkünlük, kendini kederli hissetme, bireysel ve sosyal etkinliklerin belirgin oranda azalması gibi ruh hallerini tanımlayan bir kavram şeklinde kullanılmaktadır. Klinik görünümü bireysel farklılıklara dayanabilmekle birlikte ani atak veya kronik bir şekilde seyredebilmektedir. Bu durum kişilerde süreğen ve yaygın bir üzüntü ya da mutsuzluk hali, günlük aktivitelerden keyif alamama gibi bozulmalar oluşturabilmektedir.¹¹ Alkol-madde bağımlılığı anksiyeteyi azaltması ve kullanan kişiyi rahatlatan etkisinden dolayı ilk kez kullanan bireyde pekiştirici görevi görebilmektedir. İlk kullanımı takiben sıkıntı ve sorunlarla baş etmede zorlanan bireyler, pekiştirici etkisinden dolayı alkol ve maddeye yönelim sıklığı ve kullanım dozunu artırabilmektedir.¹²

Mevcut araştırma alkol-madde bağımlısı bireylerin dürtüsellik, saldırganlık ve depresyon düzeyleri gibi kompleks bir yaklaşımla incelenmesi ve elde edilen verilerin alkol-madde bağımlılığı olmayan katılımcılarla aralarındaki farklılık perspektifinde sınanması literatürdeki konuyla ilgili sınırlılığa katkı sunacaktır. Bu bağlamda mevcut araştırmanın amacını sırasıyla;

■ Alkol-madde bağımlısı bireylerde Alkol ve Madde Bağımlılığı Araştırma, Tedavi ve Eğitim Merkezi (AMATEM) servisinde uygulanan 12 oturumluk SAMBA tedavi programının dürtüsellik, saldırganlık ve depresyon düzeyleri üzerinde oluşturacağı farklılığın belirlenmesi,

■ Alkol-madde bağımlısı bireylerle bağımlılığı olmayan bireylerin dürtüsellik, saldırganlık ve depresyon düzeyleri açısından incelenmesi oluşturmaktadır.

■ GEREÇ VE YÖNTEMLER

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ

1. Alkol-madde bağımlısı bireylerde uygulanan SAMBA tedavi programının dürtüsellik, saldırganlık, depresyon düzeylerinde iyileştirici etkisi vardır.

2. Alkol-madde bağımlısı ve bağımlılığı olmayan bireylerin dürtüsellik, saldırganlık, depresyon düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar vardır.

ARAŞTIRMA MODELİ

Mevcut araştırmada;

1. Alkol-madde bağımlılarında SAMBA tedavi programının etkilerini anlayabilmek için yarı deneysel modellerden olan ön test son test deseni,

2. Bağımsız iki grup arasındaki farklılığı ortaya koymak amacıyla (deney-kontrol) nedensel karşılaştırma deseni kullanılmıştır.¹³

ÖRNEKLEM VE PROSEDÜR

Bu araştırmada 01 Mayıs 2021-01 Mayıs 2022 tarihlerinde Elazığ ilinde yer alan devlet hastanesinin AMATEM servisinde yatış alarak tedavi gören 360 kişi içinden 294 alkol-madde bağımlısı seçkisiz yöntemle belirlenip deney grubuna atanmıştır. Alkol-madde bağımlılığı olmayan 236 (Kontrol Grubu) erkek katılımcı seçkisiz yöntemle kontrol grubuna atanmıştır. Örneklem sayısı G*Power 3.1.9.7 (Franz Faul, Universität Kiel, Germany) analizi kullanılarak belirlenmiştir. Buna göre, tip I hata (alfa) 0,05, güç (1-beta) 0,85 ve etki büyüklüğü 0,25 alınarak anlamlı bir farkın saptanması için gerekli olan minimum örneklem büyüklüğü her grupta en az 289 (toplam 578) olarak belirlenmiştir. Araştırma sonrasında gerçekleştirilen “post hoc” testinde ulaşılan örneklem sayısının araştırmanın güç (1-beta) değerini 0,84’e çektiği belirlenmiştir. Örneklem gruba ait demografik dağılımlar Tablo 1’de belirtilmiştir.

Bu araştırma sırasıyla Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları etik kurulundan 09.07.2020-400686 tarih-sayılı onam kararı, Elazığ Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hastanesi tarafından 25 Eylül 2020 tarihli komisyon toplantısı kararı ve katılımcılardan alınan aydınlatılmış onam sonrasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Helsinki Deklarasyonu prensiplerine uygun hareket edilmiştir.

ÖRNEKLEM ÖLÇÜTLERİ

Genel itibarıyla katılımcılar araştırmaya dâhil edilirken; okuryazarlık seviyesine sahip olmak, araştırmanın amacı ve süreci hakkında bilgi edindikten sonra araştırmaya katılımı kabul etmek, 18 ve 65 yaş aralı-

TABLO 1: Katılımcıların demografik dağılımları

	Yaş	n	%
Denek grubu	18 -23 yaş	76	25,9
	24- 29 yaş	90	30,6
	30- 35 yaş	70	23,8
	36> yaş	58	19,7
	Toplam	294	100,0
Kontrol grubu	18 -23 yaş	114	48,3
	24- 29 yaş	84	35,6
	30- 35 yaş	38	16,1
	Toplam	236	100,0
	Eğitim düzeyi	n	%
Denek grubu	İlköğretim	142	48,3
	Ortaöğretim	118	40,1
	Üniversite	34	11,6
	Toplam	294	100,0
Kontrol grubu	İlköğretim	44	18,6
	Ortaöğretim	52	22,0
	Üniversite	96	40,7
	Yüksek öğrenim	44	18,6
Toplam	236	100,0	
	Madde kullanma durumu	n	%
Denek grubu	Sadece alkol	56	19,0
	Hem alkol hem de uyuşturucu madde	86	29,3
	Sadece uyuşturucu madde	152	51,7
	Toplam	294	100,0
	Madde Kullanma Yılı	n	%
Denek grubu	1-5 yıl	64	21,8
	6-10 yıl	130	44,2
	11> yıl	100	34,0
	Toplam	294	100,0

ğında bulunmak, DSM-V’e kapsamında alkol-madde kullanım bozukluğu tanısı almak, zihinsel engel ve farklı psikiyatrik rahatsızlık tanısı almamış olmak ve yoksun olma evresini tamamlamış olmak ön koşulları ölçüt örnekleme olarak gözetilmiştir. Kontrol grubu katılımcılar için; okuryazarlık seviyesine sahip olmak, araştırmanın amacı ve süreci hakkında bilgi edindikten sonra araştırmaya katılımı kabul etmek, 18 ve 65 yaş aralığında bulunmak, zihinsel engel ve farklı psikiyatrik rahatsızlık tanısı almamış olmak ve alkol-madde bağımlılığının olmadığını beyan eden yazılı onam vermek şartları gözetilmiştir.

SAMBA TEDAVİ PROGRAMI UYGULAMASI

Araştırmada alkol-madde bağımlıları yatarak tedavi oldukları süre boyunca SAMBA’ya düzenli olarak katılmıştır. SAMBA psikolog ve hemşire tarafından

3 hafta süresince haftanın 4 günü olmak üzere (Pazartesi, Salı, Çarşamba, Cuma) 12 oturum şeklinde katılımcıların devamlılığı sağlanarak yürütülmüştür. Bağımlılara verilen eğitimin içeriğini; katılımcıların alkol veya madde konusunda bilgilenmesinin sağlanması, değişim motivasyonunun sağlanması, yinelemeyi engelleyecek becerilerin kazandırılması, öfke ve stresle başa çıkma becerisinin öğretilmesi, etkili iletişim yöntemlerinin öğretilmesi ve bireyin alkol/madde kullanımı ile ilgili düşünce hatalarının farkına varmasının sağlanması oluşturmuştur. Bu bağlamda madde etkileri ve bağımlılık, motivasyon kazandırma, öfke ve stres ile başa çıkma, kaymayı önleme, iletişim becerileri ve düşünce tuzakları olmak üzere 6 temel alanda oturumlar gerçekleştirilmiştir.¹⁴

VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Demografik Özellikler

Araştırmaya katılmayı kabul eden gönüllü katılımcılara, araştırmacı tarafından hazırlanan katılımcıların sosyodemografik özelliklerini içeren sorular uygulanmıştır. Formda, katılımcıların yaş, eğitim düzeyi, madde kullanma durumu ve madde kullanma yılı gibi konularla ilgili sorular bulunmaktadır.

Barrat Dürtüsellik Ölçeği (BIS-11)

BIS-11 dürtüsellik düzeyini ölçmek amacıyla Patton ve ark. tarafından kişilerin kendini değerlendirmeleri için geliştirilen bir ölçektir.¹⁵ Ölçeğin Türk popülasyona uyarlaması Güleç ve ark. tarafından yapılmıştır. BIS-11 30 madde, 3 alt boyut ve 4'lü Likert'ten oluşmaktadır. Ölçeğin 11 maddesi ters puanlanmıştır. Alt boyutları; dikkatle ilişkili dürtüsellik, motor dürtüsellik ve tasarlanmamış dürtüselliktir. Ölçekten elde edilen puanlar 0 ile 120 arasındadır ve yüksek puanlar ileri düzey dürtüsellik gösterir.¹⁶ Güleç ve ark.ın yaptığı çalışmada Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları öğrencilerde 0,78, hastalarda 0,81 olarak açıklanmıştır. Ölçeğin araştırmaya ait varyans değeri 114,65 olarak saptanmıştır. Alt boyutların sırasıyla güvenilirlik katsayıları; dikkatle ilişkili dürtüsellik için 0,82, motor dürtüsellik için 0,70, tasarlanmamış dürtüsellik için 0,64'tür. Mevcut araştırmada alkol-madde bağımlılarında tüm ölçek için elde edilen Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,79 iken alt bo-

yutlar için; dikkatle ilişkili dürtüsellik için 0,80, motor dürtüsellik için 0,71, tasarlanmamış dürtüsellik için 0,62 olarak saptanmıştır. Alkol-madde bağımlılığı bulunmayan katılımcılarda tüm ölçek için Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,83 iken alt boyutlar için; dikkatle ilişkili dürtüsellik için 0,83, motor dürtüsellik için 0,74, tasarlanmamış dürtüsellik için 0,65 olarak saptanmıştır.

Saldırganlık Ölçeği

Saldırganlık düzeyini ölçmek için Buss ve Perry tarafından geliştirilen Bireysel Saldırganlık Ölçeği 29 maddeden oluşmaktadır.¹⁷ Ölçeğin Türk popülasyona uyarlaması Evren ve ark., tarafından yapılmıştır.¹⁸ Buss-Pery Saldırganlık Ölçeği 29 madde, 4 alt boyut ve 4'lü Likert'ten oluşmaktadır. Ölçeğin 1 maddesi (18. Madde) ters puanlanmıştır. Alt boyutları; fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve düşmanlıktır. Ölçekten elde edilen puanlar 0 ile 116 arasındadır ve yüksek puanlar ileri düzey saldırganlığı göstermektedir. Ölçeğin araştırmaya ait varyans değeri 532,73 olarak saptanmıştır. Tüm ölçek için elde edilen Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,85, alt boyutlar için açıklanan Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları ise sırasıyla; fiziksel saldırganlık için 0,78, sözel saldırganlık için 0,48, öfke için 0,76, düşmanlık için 0,71'dir. Mevcut araştırmada alkol-madde bağımlılarında tüm ölçek için elde edilen Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,80 iken alt boyutlar için sırasıyla; fiziksel saldırganlık için 0,75, sözel saldırganlık için 0,51, öfke için 0,70, düşmanlık için 0,65'dir. Alkol-madde bağımlılığı bulunmayan katılımcılarda tüm ölçek için Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,82 iken alt boyutlar için sırasıyla; fiziksel saldırganlık için 0,77, sözel saldırganlık için 0,51, öfke için 0,74, düşmanlık için 0,73 olarak belirlenmiştir.

Depresyon Ölçeği

Zung Depresyon Ölçeği depresyon düzeyini ölçmek için Zung tarafından geliştirilmiştir.¹⁹ Ölçeğin Türk popülasyona uyarlaması Gençdoğan tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁰ Zung Depresyon Ölçeği 20 madde ve 4'lü Likert'ten oluşmaktadır. Ölçeğin 10 maddesi ters puanlanmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük ham puan 20 ve en yüksek ham puan 80'dir. Bu puanlar, SDS (depresyon puanı) için 25 ve 100'ü tem-

sil eder. Ölçeğin araştırmaya ait varyans değeri 94,67 olarak saptanmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa güvenirlik katsayıları hasta grup için 0,84, sağlıklı grup için 0,80 olarak bulunmuştur. Mevcut araştırma kapsamında Cronbach alfa güvenirlik katsayıları alkolmadde bağımlıları için 0,78, bağımlılığı olmayan katılımcılar için 0,73 olarak belirlenmiştir.

VERİLERİN ANALİZİ

Araştırmada veriler deney grubu için 3 hafta ve 12 oturum şeklinde planlanan SAMBA uygulamasının öncesinde ve sonrasında olmak üzere 2 farklı zamanda; kontrol grubu için ise sadece son test değerlendirmesi yapılacak şekilde yüz yüze ve araştırmacı tarafından toplanmıştır. Toplanan veriler lisanslı SPSS 22.0 (IBM SPSS Statistics, ABD) paket programına girilip ölçekler ve alt boyutlarının normallik varsayımını gerçekleştirip gerekleştirmedine bakılmıştır. Tabachnick ve Fidell tarafından arpıklık ve basıklık değerlerinin $\pm 1,5$ aralığında olması dağılımın normallik koşulunu sağlamak için yeterli olacağı belirtilmiştir.²¹ Dürtüsellik leği arpıklık -0,421, basıklık -0,217 iken alt boyutları sırasıyla dikkatle ilişkili dürtüsellik arpıklık -0,681, basıklık -0,429, motor dürtüsellik arpıklık -0,701, basıklık 0,319, tasarlanmamış dürtüsellik arpıklık 0,570, basıklık -0,390'dır. Saldırđanlık leği arpıklık 0,393, basıklık -0,306 iken alt boyutları sırasıyla fiziksel saldırđanlık arpıklık -0,252, basıklık -0,608, sözsel saldırđanlık arpıklık 0,797, basıklık 0,401, öfke arpıklık -0,354, basıklık -0,925, düşmanlık arpıklık 0,740, basıklık -0,302'dir. Depresyon leği için ar-

pıklık 0,893, basıklık 0,491'dir. Araştırmada normallik varsayımları bu doğrultuda sağlandığı için deney grubu verilerini değerlendirmek için eşleştirilmiş örneklem t-testi, gruplar arası farklılığı değerlendirmek için ise bağımsız örneklem t-testi analizleri %95 güven aralığında kullanılmıştır.

BULGULAR

Tablo 2 incelendiğinde dürtüsellik ve alt boyutları olan dikkatle ilişkili dürtüsellik, motor dürtüsellik, tasarlanmamış dürtüsellik parametreleri için n-son test verilerine göre anlamlı farklılıkların oluşmadığı saptanmıştır ($p > 0,05$).

Tablo 3 incelendiğinde saldırđanlık ve alt boyutları olan sözsel saldırđanlık, fiziksel saldırđanlık, öfke, düşmanlık parametreleri için n-son test verilerine göre anlamlı farklılıkların oluşmadığı anlaşılmaktadır ($p > 0,05$).

Tablo 4 incelendiğinde depresyon leği için n-son test verilerine göre anlamlı farklılıkların oluşmadığı anlaşılmaktadır ($p > 0,05$).

Tablo 5 incelendiğinde dürtüsellik ve alt boyutları olan dikkatle ilişkili dürtüsellik, motor dürtüsellik, tasarlanmamış dürtüsellik parametrelerinde gruplar arası anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir ($p < 0,05$).

Tablo 6 incelendiğinde fiziksel saldırđanlık alt boyutunda gruplar arası anlamlı farklılık bulunmazken ($p > 0,05$), sözsel saldırđanlık, öfke, düşmanlık, saldırđanlık parametrelerinde gruplar arası anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Ayrıca depres-

TABLO 2: Deney grubu katılımcıların dürtüsellik ve alt boyutlarının ölçümler arası istatistik değerleri

Ölçek	Test	n	$\bar{X} \pm SS$	t değeri	p değeri
Dikkatle ilişkili dürtüsellik alt boyutu	ön test	294	31,68 \pm 5,85	0,024	0,981
	Son test	294	31,67 \pm 6,90		
Motor dürtüsellik alt boyutu	ön test	294	14,37 \pm 3,10	-0,610	0,542
	Son test	294	14,54 \pm 3,52		
Tasarlanmamış dürtüsellik alt boyutu	ön test	294	20,61 \pm 4,03	-0,683	0,495
	Son test	294	20,84 \pm 3,97		
Dürtüsellik leği	n test	294	66,68 \pm 10,90	-0,340	0,734
	Son test	294	66,99 \pm 11,57		

SS: Standart sapma

TABLO 3: Deney grubu katılımcıların saldırganlık ve alt boyutlarının ölçümler arası istatistik değerleri

Ölçek	Test	n	$\bar{X}\pm SS$	t değeri	p değeri
Sözel saldırganlık alt boyutu	Ön test	294	12,58±4,92	-1,902	0,058
	Son test	294	13,34±4,81		
Fiziksel saldırganlık alt boyutu	Ön test	294	22,51±8,29	-1,707	0,089
	Son test	294	23,62±7,79		
Öfke alt boyutu	Ön test	294	12,98±4,54	-1,904	0,058
	Son test	294	13,74±4,99		
Düşmanlık alt boyutu	Ön test	294	22,31±7,33	-1,259	0,209
	Son test	294	23,03±6,75		
Saldırganlık Ölçeği	Ön test	294	70,40±23,38	-1,785	0,075
	Son test	294	73,72±22,46		

SS: Standart sapma

TABLO 4: Deney grubu katılımcıların depresyon ölçeğinde ölçümler arası istatistik değerleri

Ölçek	Test	n	$\bar{X}\pm SS$	t değeri	p değeri
Depresyon Ölçeği	Ön test	294	46,30±9,85	0,206	0,837
	Son test	294	46,15±8,32		

SS: Standart sapma

TABLO 5: Grupların son test verilerine göre dürtüsellik ve alt boyutlarının istatistik değerleri

Ölçek	Test	n	$\bar{X}\pm SS$	t değeri	p değeri
Dikkatle ilişkili dürtüsellik alt boyutu	Deney	294	31,67±6,90	3,183	0,002
	Kontrol	236	29,90±5,57		
Motor dürtüsellik alt boyutu	Deney	294	14,54±3,52	2,384	0,017
	Kontrol	236	13,81±3,45		
Tasarlanmamış dürtüsellik alt boyutu	Deney	294	20,85±3,97	2,721	0,007
	Kontrol	236	19,95±3,45		
Dürtüsellik Ölçeği	Deney	294	66,99±11,57	3,491	0,001
	Kontrol	236	63,67±9,92		

SS: Standart sapma

TABLO 6: Grupların son test verilerine göre saldırganlık ve alt boyutları ile depresyon ölçeğinin istatistik değerleri

Ölçek	Test	n	$\bar{X}\pm SS$	t değeri	p değeri
Sözel saldırganlık alt boyutu	Deney	294	13,34±4,81	3,663	0,000
	Kontrol	236	11,88±4,24		
Fiziksel saldırganlık alt boyutu	Deney	294	23,62±7,79	1,538	0,125
	Kontrol	236	22,60±7,40		
Öfke alt boyutu	Deney	294	13,74±4,99	3,061	0,002
	Kontrol	236	12,49±4,28		
Düşmanlık alt boyutu	Deney	294	23,03±6,75	2,097	0,036
	Kontrol	236	21,77±6,99		
Saldırganlık Ölçeği	Deney	294	73,72±22,46	2,611	0,009
	Kontrol	236	68,74±20,95		
Depresyon Ölçeği	Deney	294	46,15±8,32	2,980	0,003
	Kontrol	236	44,15±6,77		

SS: Standart sapma

yon ölçeği için yapılan istatistiksel işlem sonucunda ortalama skorların deney grubu aleyhine olup gruplar arası anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır ($p<0,05$).

TARTIŞMA

Mevcut araştırmada alkol ve madde bağımlılığı olan bireylerin dürtüsellik, saldırganlık ve depresyon parametrelerinin madde bağımlılığı bulunmayan bireylerle karşılaştırılması amaçlanmıştır. İlgili konu üzerinde yürütülen araştırmaların özellikle dünya çapında artan prevalansta seyreden alkol-madde bağımlısı bireylerde durum saptaması yaparak bağımlı bireylerin daha geniş yelpazede betimlenip müdahale protokollerinin bu doğrultuda daha etkin bir şekilde hazırlanmasına olanak sağlama potansiyeli taşıdığı düşünülmektedir.

Mevcut araştırmada Deney grubu dürtüsellik ve alt boyutlarında SAMBA eğitimi öncesi ve sonrası ölçümlerde anlamlı bir farklılığın oluşmadığı tespit edilmiştir. Öte yandan gruplar arası farklılığın incelendiği analizler sonucunda dürtüsellik ve alt boyutlarında anlamlı farklılıkların oluştuğu anlaşılmıştır. Kılınç madde bağımlıları üzerinde yürüttüğü araştırmada 4 hafta süren bilişsel davranışçı temelli grup danışmanlığının dürtüsellik etkilisini incelemeyi hedeflemiş ve çalışma sonunda deney grubu ve kontrol grubu arasındaki ilişkinin anlamlı düzeyde bulunduğunu açıklamıştır. Ek olarak deney grubu ön test son test ortalamalarının tedavi süreci sonrası düşüş gösterdiğini ancak bu düşüşün anlamlı farklılık oluşturacak güçte olmadığını bildirmiştir.²² Farklı bir araştırmada 25 madde bağımlısı üzerinde uygulanan 5 haftalık psikoeğitimin herhangi bir müdahale uygulanmayan bağımlı grupta aralarında anlamlı farklılık oluşurken, deney grubu üyelerinin katıldığı tedavi programının test ortalamalarında iyileşme oluştuğu açıklanmıştır.²³ Moeller ark. 35 madde bağımlısı ile 12 hafta boyunca yürüttüğü tedavi programında bağımlı kişilerin dürtüsellik puanlarının yüksek belirlendiğini ve tedavi süreciyle düşme eğilimine meyillendiğini belirtmişlerdir.²⁴ Alkol-madde bağımlıları üzerinde uygulanan tedavi eğitim süresinin artması dürtüsellik puanlarının olumlu etkilenmesine sebep olduğu bilgisini desteklemektedir.²⁵ Bu bilgi doğrultusunda mevcut araştırmada tedavi eğitimi süresinin 3 haftayla sınırlı oluşu deney grubu katılım-

cılarında dürtüsellik için ön test son test ölçümlerinde anlamlı farklılığın oluşmamasında önemli bir etken olduğu düşünülebilir.

Araştırmada deney grubu saldırganlık ve alt boyutlarında SAMBA eğitimi öncesi ve sonrası ölçümlerde anlamlı bir farklılığın oluşmadığı tespit edilmiştir. Bağımlılar üzerinde uygulanan tedavilerin saldırganlıkta zamana göre karşılaştırılmasının yapıldığı araştırma sayısı oldukça sınırlıdır. Alkol-madde bağımlılarında SAMBA eğitimlerinin yanı sıra aile işlevselliği ve egzersiz gibi uygulamaların da etkisi araştırılmıştır.^{26,27} Ancak bu yöntemlerin de zamana göre anlamlılık oluşturmadığı açıklanmıştır. Mevcut araştırmada gruplar arası farklılığın incelendiği analizler sonucunda saldırganlık ve alt boyutlarda anlamlı farklılıkların oluştuğu anlaşılmaktadır. Ancak alt boyutlardan olan fiziksel saldırganlık değişkeninde anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Keskin rehberlik ve danışma merkezine başvuran madde bağımlısı ve madde bağımlısı olmayan birey üzerinde saldırganlık değişkenini incelemiş ve gruplar arası anlamlı farklılığın oluştuğunu bildirmiştir.²⁸ 120 hekim ve 123 hemşire üzerinde yürütülen araştırmada alkol bağımlılığının saldırganlık ve psikolojik dayanıklılığı olumsuz etkilediği açıklanmıştır. Bu durum sağlık çalışanlarının psikolojik desteğe ulaşmada zorlanarak alkol tüketimine başvurduğu, tüketilen alkolün saldırganlıkta artışa neden olması ile gerekçelendirilmiştir.²⁹ Yüz yirmi altı alkol-madde bağımlısı yetişkin üzerinde yürütülen araştırmada saldırganlık puanlarının bağımlılığı olmayanlara göre daha yüksek seviyede olduğu ve saldırganlık seviyesinde kişilerin kullandığı madde türünün etkisinin olduğu ifade edilmiştir.³⁰ Karataş Terzi ergenlerde saldırganlığın madde bağımlılığıyla ilişkisini araştırdığı çalışmada saldırganlık üzerinde madde bağımlılığın etkili olduğu ve daha çok esrar kullananların saldırganlık puanlarında artış olduğu bilgisini literatüre sunmuştur. Bu bağlamda madde bağımlılığının saldırganlığın artışında etkili olduğu yorumlanmıştır.³¹ Özetle deney ve kontrol grubu arasındaki saldırganlık parametresine bağlı anlamlı farklılıkların oluşmasında alkol-madde kullanımının stres toleransını düşürmesi ve buna bağlı olarak saldırganlığın artış göstermesine bağlı olabileceği düşünülebilir.

Araştırmada deney grubu depresyon değişkeni için SAMBA eğitimi öncesi ve sonrası ölçümlerde anlamlı farklılığın oluşmadığı belirlenmiştir. McHugh ark. madde bağımlılarında gerçekleştirdikleri tedavi sürecinin başlangıcında, 3, 6 ve 9. haftasında katılımcılardan toplanan depresyon skorlarında anlamlı seviyede azalma olduğunu bildirmiştir.³² Bu bağlamda bağımlılarda gözlemlenen iyileştirici eğitimin depresyon düzeylerindeki farklı etkileri alkol/madde kullanım miktarı, sıklığı ve süresindeki farklılıkların yanı sıra depresyon düzeyini belirlemede kullanılan ölçeklerdeki ve ölçeğin uygulandığı tedavi aşamalarındaki farklılıklardan da kaynaklanabileceği düşünülmüştür.³³ Mevcut araştırmada gruplar arası anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Literatürde bağımlılık ve depresyon arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğu, bağımlılığın depresyon semptomlarını kolaylaştırıcı etki taşıdığı ileri sürülmüştür.³⁴ Farklı bir araştırma bu durumu destekler nitelikte bağımlı bireylerde sağlıklı bireylere oranla 2 kat artmış depresyon riskinin belirlendiği açıklanmıştır.³⁵

SONUÇ

Sonuç olarak AMATEM’de bağımlılık tedavisi gören katılımcıların dürtüsellik, saldırganlık ve depresyon değişkenlerinde anlamlı farklılıkların oluşmadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan alkol-madde bağımlısı bireylerin dürtüsellik, saldırganlık ve depresyon değişkenleri ve tüm alt boyutlarında ortalama skor-

ların kontrol grubu katılımcılara göre daha yüksek sonuçlandığı, bu durumda gruplar arası anlamlı farklılığa yol açtığı saptanmıştır. Genel itibarıyla bağımlı bireylere verilecek daha uzun süreli müdahale protokollerinin ilgili parametrelerde iyileşmeye yol açabileceği düşünülebilir. Ayrıca uygulanan tedavi yönteminin etkisini incelemek için gerçekleştirilen ön test-son test ölçümlerine tedavi bitimini takip eden süre zarfında zaman aralıklı testlerin eklenmesi uygulanacak müdahalelerin birey ve örneklem grubu üzerindeki kalıcılığını belirleyebilmek adına daha spesifik bulguların ortaya konulmasına yardımcı olacaktır.

Finansal Kaynak

Bu çalışma sırasında, yapılan araştırma konusu ile ilgili doğrudan bağlantısı bulunan herhangi bir ilaç firmasından, tıbbi alet, gereç ve malzeme sağlayan ve/veya üreten bir firma veya herhangi bir ticari firmadan, çalışmanın değerlendirme sürecinde, çalışma ile ilgili verilecek kararı olumsuz etkileyebilecek maddi ve/veya manevi herhangi bir destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve/veya aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite üyesi veya üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzer durumları yoktur.

Yazar Katkıları

Bu çalışma hazırlanırken tüm yazarlar eşit katkı sağlamıştır.

KAYNAKLAR

- Albayrak S, Balcı S. Gençlerde madde bağımlılığı ve önlenmesi [The prevention of drug abuse in young adults]. Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi. 2014;11(2):30-7. <https://pdf.trdizin.gov.tr/pdf/OWhXWHFwYk5kNDBldG5uODB5c0cyd1gZyH-BvQWtDbzNUbVp5T3BzMU9CSldwSFEvQ3hsbzA3UvhlUzhZbXpPL0dmW-FJBQXNhZyt3M29Ob29lb3UwRINYOTdYWGRhUFi5Y0I4OHZlb1g2Z1FKK0U5czEzY3NwMXFKZ2laWGhsdXNWT1B1TINTcFdIWE9qbU54dUdrS0JvcH-ZoZ20zQjZVUmZ1QWRVa3ZnciROSFhLNxVjaWEyTFJaZGpOM3d5NIR-FZmxsWjJKUXM0bDNyRkNscUszVXpjbFpCK0dJVXBUEWRSNXFCbDc4cWREND0>
- Karakaş SA, Ersöğütçü F. Madde bağımlılığı ve hemşirelik [Substance abuse and nursing]. Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi. 2016;3(2):133-9. doi: 10.17681/hsp.34389
- Sahu KK, Sahu S. Substance abuse causes and consequences. Bangabasi Academic Journal. 2012;9:52-9. https://www.researchgate.net/publication/246544796_Substance_Abuse_Causes_and_Consequences
- Öztürk S, Sarıkaya NA. Sigara, alkol, madde bağımlılığı tedavi programının (samba) problem çözme becerileri üzerine etkisi [The effect of smoking, alcohol, substance addiction treatment program (samba) on problem solving skills]. Sağlık ve Toplum Dergisi. 2020;3:140-7. <https://ssyv.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/16-Sigara-Alkol-Madde-Bagimliliği-Tedavi-Programinin-Samba-Problem-Cozme-Becerileri-Uzerine-Etkisi.pdf>
- Toker Uğurlu T, Kalkan Oğuzhanoğlu N, Ateşçi F. Psikodrama grup terapisinin opioid bağımlılığında remisyon ve depresme üzerine etkisi [Effect of psychodrama group therapy on remission and relapse in opioid dependence]. Neuropsychiatry. 2020;57:197-203. https://noropsikiyatriarsivi.com/sayilar/113/npa_c57s3_197-203.pdf
- Özdemir GP, Selvi Y, Aydın A. Dürtüsellik ve tedavisi [Impulsivity and its treatment]. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar. 2012;4(3):293-314. <https://dergi-park.org.tr/en/download/article-file/115074>
- Weiss NH, Tull MT, Anestis MD, Gratz KL. The relative and unique contributions of emotion dysregulation and impulsivity to posttraumatic stress disorder among substance dependent inpatients. Drug Alcohol Depend. 2013;128(1-2):45-51. PMID: 22917752; PMCID: PMC3513512.

8. Korkut F. İfade edici saldırganlık ölçeğinin (isö) Türkçeye uyarlanması üzerine bir ön çalışma [A preliminary study on the adaptation of the expressive aggression scale (isö) into Turkish]. Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 2002;2(23):48-53. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruabed/issue/370/2120>
9. Güçlü Gönüllü O, Hacıoğlu M, Tarlacı N. Egopsikolojisi ve madde bağımlılığı [Egopsychology and substance abuse]. Dusunen Adam Journal of Psychiatry and Neurological Sciences. 2002;15(2):104-7. <https://dusunenadamdergisi.org/storage/upload/pdfs/1588144171-en.pdf>
10. Bácskai E, Czobor P, Gerevich J. Gender differences in trait aggression in young adults with drug and alcohol dependence compared to the general population. Prog Neuropsychopharmacol Biol Psychiatry. 2011;35(5):1333-40. PMID: 21536092.
11. Kuehner C. Gender differences in unipolar depression: an update of epidemiological findings and possible explanations. Acta Psychiatr Scand. 2003;108(3):163-74. Erratum in: Acta Psychiatr Scand. 2003;108(6):406. PMID: 12890270.
12. Allen D. Depression, excessive alcohol consumption and nalmefene. Progress in Neurology and Psychiatry. 2014;18(5):14-5. <https://doi.org/10.1002/pnp.346>
13. Karasar N. Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Kavramlar İlkeler Teknikler. 26. Baskı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık; 2014.
14. Öztürk S, Sarıkaya NA. Sigara, alkol, madde bağımlılığı tedavi programının (samba) problem çözme becerileri üzerine etkisi [The effect of smoking, alcohol, substance addiction treatment program (samba) on problem solving skills]. Sağlık ve Toplum Dergisi. 2020;3:140-7. <https://ssyv.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/16-Sigara-Alkol-Madde-Bagimliliği-Tedavi-Programinin-Samba-Problem-Cozme-Becerileri-Uzerine-Etkisi.pdf>
15. Patton JH, Stanford MS, Barratt ES. Factor structure of the Barratt impulsiveness scale. J Clin Psychol. 1995;51(6):768-74. PMID: 8778124.
16. Güleç H, Tamam L, Yazıcı Güleç M, Turhan M, Karakuş G, Zengin M, et al. Psychometric properties of the turkish version of the barratt impulsiveness scale-11. Bulletin of Clinical Psychopharmacology. 2008;18(4):251-8. <https://psychiatry-psychopharmacology.com/en/psychometric-properties-of-the-turkish-version-of-the-barratt-impulsiveness-scale-11-161202>
17. Buss AH, Perry M. The aggression questionnaire. J Pers Soc Psychol. 1992;63(3):452-9. PMID: 1403624.
18. Evren C, Cınar O, Evren B, Celik S. Self-mutilative behaviors in male substance-dependent inpatients and relationship with anger and aggression: mediator effect of childhood trauma. Compr Psychiatry. 2012;53(3):252-8. PMID: 21632037.
19. Zung WW. A self-rating depression scale. Arch Gen Psychiatry. 1965;12:63-70. PMID: 14221692.
20. Gençdoğan B. Zung Depresyon Ölçeğinin Lise Ve Üniversite Öğrencileri İçin Geçerlik Güvenirliliği İle Faktör Yapısı [Doktora Tezi]. Erzurum: Atatürk Üniversitesi; 2001. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=5T1_CZ5-UGb9QC-moURec4PE7BhKJ-ZSVI3-rdnhAfbAxakky119xX5nLY_q8JFhb
21. Tabachnick BG, Fidell LS. Experimental designs using ANOVA. ed. CA: Thomson/Brooks/Cole; 2007.
22. Kılınç G. Madde Bağımlılarında Bilişsel Davranışçı Temelli Grup Danışmanlığının Madde Kullanımına İlişkin İnanç Ve Dürtüsellğe Etkisi [Yüksek lisans tezi]. Malatya: İnönü Üniversitesi; 2019. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=vjszP7PzV0HebcjFEvDfwLFOhotSxn-kQy8GI0gTbbobEF_X-mRx4a1Wfj2aWIFF
23. Kocairi C. Madde Kullanım Bozukluğunda Bilişsel Davranışçı Yaklaşım Temelli Psikoeğitimin Bağımlılık Profili, Öz Yeterlilik ve Bağımlılık Seyrine Etkisinin İncelenmesi: Randomize Kontrollü Deneysel Çalışma [Doktora tezi]. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi; 2023. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=S2eMu1T1wY_v4mYv58xAr429mZmoNXFj7z-7lbf2rNQFnRdkYCNTJ5KgJ9s9KpRe
24. Moeller FG, Dougherty DM, Barratt ES, Schmitz JM, Swann AC, Grabowski J. The impact of impulsivity on cocaine use and retention in treatment. J Subst Abuse Treat. 2001;21(4):193-8. PMID: 11777668.
25. Davies SJ, Pandit SA, Feeney A, Stevenson BJ, Kerwin RW, Nutt DJ, et al. Is there cognitive impairment in clinically 'healthy' abstinent alcohol dependence? Alcohol Alcohol. 2005;40(6):498-503. PMID: 16186142.
26. Dar M. Madde Bağımlılığı Tedavi Sürecinde Aile İşlevselliğinin Rolünün İncelenmesi [Yüksek lisans tezi]. Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi; 2019. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=4J_FzTwrMCH4qBR0pXPHz9WtgSZoHLnIF3tLgHvR-svReYS7701xsMai_Z_obDv
27. Yeltepe, H. Alkol Ve Madde Bağımlılığı Tedavisi Gören Yetişkinlerde Düzenli Egzersizin Depresyon Ve Yaşam Kalitesine Etkisi [Doktora tezi]. İstanbul: Marmara Üniversitesi; 2010. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=veR1mHu9y0WjwCVUjCEoPPL48MogAk7oaLjFHnEA7ScK-OuKtInQqpBm6nhMQyuT6>
28. Keskin T. Rehberlik Ve Danışma Merkezine Başvuran Madde Kullanmış Ve Kullanmamış Olan Ergenlerin Düşmanca Niyet Yükleme Yanlılıkları [Yüksek lisans tezi]. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi; 2018. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=MzP7PYssFqdb3WljiroAkeOImLrBWCj16LENwXyMpMikPXRvcc8xaVKfk31ef3s>
29. Pachi A, Kavourgia E, Bratis D, Fytilis K, Papageorgiou SM, Lekka D, et al. Anger and aggression in relation to psychological resilience and alcohol abuse among health professionals during the first pandemic wave. Healthcare (Basel). 2023;11(14):2031. PMID: 37510472; PMCID: PMC10378977.
30. Köksal B, Karaca S, Çıtak S. Madde bağımlılığında dürtüsellik ve saldırganlığın incelenmesi [Examination of impulsiveness and aggression in substance abuse]. Klinik Psikiyatri Dergisi. 2020;23(1):23-33. doi: 10.5505/kpd.2020.46693
31. Karataş Terzi C. Ergenlerde Saldırganlığın Madde Bağımlılığı Ve Diğer Değişkenlerle İlişkisi [Yüksek lisans tezi]. Ankara: Gazi Üniversitesi; 2009. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=UPP_Zu9isEmWGFxFCBYasdiBiqjA91iZhgoktxpngd0fR5ZlBPU6ge4NOc6dc1
32. McHugh RK, Sugarman DE, Meyer L, Fitzmaurice GM, Greenfield SF. The relationship between perceived stress and depression in substance use disorder treatment. Drug Alcohol Depend. 2020;207:107819. PMID: 31918232; PMCID: PMC7071730.
33. Karaağaç Y. Madde Bağımlılarında Bağımlılık Tedavisinin Beslenme Durumu, Depresyon Ve Uyku Kalitesi Üzerindeki Etkisi: Bir Hastane Örneği [Yüksek lisans tezi]. Ankara: Ankara Üniversitesi; 2021. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=v7BkNnepTnbhn8NR77LUegrKxa90OgthwW0VbnYX3udVuQHYL6vJca-luHxN9p>
34. Taşpınar A, Pakyürek G. Sigara kullananlarda depresyon düzeyinin dikkat performansına etkisi [The effect of depression level on attention performance in smokers]. Bağımlılık Dergisi. 2020;21(1):34-43. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/950539>
35. Luger TM, Suls J, Vander Weg MW. How robust is the association between smoking and depression in adults? A meta-analysis using linear mixed-effects models. Addict Behav. 2014;39(10):1418-29. PMID: 24935795.